

МЕКЕН ТААНУУ КУРСУНАН САБАКТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕР БОЮНЧА
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК
МАДАНИЯТТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖОЛДОРУ

Шайимкулова М.А. - б.и.к., доцент
Эркебаев Т. К. - б.и.к., доцент
Эркебаев Т.А. - б.и.к., доценттин м.а.
Бообекова А.А. - улук окутуучу
Капарова Н.А. - окутуучу
ОшМУ, E-mail: terkebaev@list.ru

Аннотация: Макалада мекен таануу предметинен сабактан тышкаркы иштер боюнча башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык маданияттуулугун калыптандыруу жолдору каралды. Мекен таануу курсу боюнча сабактан тышкаркы иштер баланын жаратылыштык билимдерин практикалаштырууда, илим изилдөөдө ишмердүүлүгүн калыптандырууда зор мааниге ээ. Сабактан тышкаркы иштердин ар түрдүүлүгү окуучуларга адамдын жаратылыш менен болгон байланышын, экологиялык көйгөйлөрдү, эң жөнөкөй жаратылышты коргоо жолдорун билүүгө шарт түзөт.

Ачкыч сөздөр: сабактан тышкаркы иш, экологиялык маданият, экологиялык кырдаал, шаардагы экологиялык кырдаал, коомдогу экологиялык кырдаал, экологиялык маданияттын калыптанышы, инсандын маданияты, окуучулардын моралдык жана нравалык касиеттери.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КУРСЕ
РОДИНОВЕДЕНИЯ

Шайимкулова М.А. - к.б.н., доцент
Эркебаев Т. К. - к.б.н., доцент
Эркебаев Таиболот Абдивалиевич - к.б.н.
Бообекова А. А. - ст. преподаватель
Капарова Н. А. - преподаватель
ОшГУ, E-mail: terkebaev@list.ru

Аннотация: В этой статье было рассмотрено пути формирования экологической культуры учеников младших классов внеурочной работе в курсе Родинаведение. Внеурочная деятельность в курсе народоведения имеет большое значение в отработке знаний ребенка о природе, в формировании научно-исследовательской деятельности. Различные виды внеурочной деятельности позволяют учащимся узнать о взаимоотношениях человека и природы, условиях окружающей среды, способах охраны природы.

Ключевые слова: внеурочная работа, экологическая культура, экологическая ситуация, экологическая культура общества, развитие экологической культуры, культура человека, морально-нравственные качества младших школьников.

METHODOLOGY FOR FORMING ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS IN COURSE ACTIVITIES IN THE COURSE OF NATIONAL STUDIES

Shaiimkulova M.A. -Candidate of
biological sciences, docent
Erkebaev T. K.-Candidate of biological sciences, docent
Erkebaev T. A. - Candidate of biological sciences
Boobekova A. A. - lecturer,
Kaparova N. A. - lecturer,
OshSU, E-mail: terkebaev @list.ru

Abstract: In the article, ways of forming environmental culture of elementary school students in extracurricular activities from the subject of national studies were considered. Extracurricular activities in the course of ethnology are of great importance in developing a child's knowledge of nature, in the formation of

research activities. Various types of extracurricular activities allow students to learn about the relationship between man and nature, environmental conditions, and ways to protect nature.

Key words: extracurricular work, ecological culture, ecological situation, ecological culture of society, development of ecological culture, human culture, moral qualities of junior schoolchildren.

Жер планетасынын булганышы, ресурстардын сарамжалсыз иштетилиши жана башка ушул сыяктуу көйгөйлөр калктын экологиялык билимсиздиги, маданиятсыздыгынын кесепети болуп саналат. Адам баласынын жаратылышка болгон мамилеси, анын экологиялык маданиятына, аң-сезимине, интеллектуалдык билимине жана тарбиясына жараша болот. Коом жаратылышты багынтууга болгон аракеттердин ордуна жаратылышка аяр мамиле жасоо аракеттерине өтүүсү керек. Бул максатты ишке ашырууда билим берүү мекемелеринин ролу чоң. Айрыкча личносту калыптандырууда мектепке чейинки жана башталгыч билим берүү өзгөчө мааниге ээ. Башталгыч классын бүтүргөн окуучуда жаратылышка аяр мамиле жасоо, экологиялык билимдин өзөгү калыптанып калуусу зарыл. В. А. Сухомлинский «Биз мектебиздин айланасы жашыл, кооз болушуна аракет кылабыз – бул аракет кылуучулар балдар» деп жазган.

Башталгыч класста экологиялык билимдердин башаты калыптанат. Кыргызстандын эколог-окумуштуулары М.Б. Дженбаев, К.С. Касиев, Б. Кулназаров, А. Мурсалиев, А.О. Осмонов, Б.А. Токторалиев, А.Т. Токтосунов, М.Ж. Чоров ж.б. жаратылышты коргоо, адам коому менен курчап турган чөйрөнүн табигый абалынын сактоо актуалдуу проблема экендигин белгилешүүдө. Бүгүнкү күндө дүйнөнүн көп өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргыз Республикасында иштеген Эл аралык уюмдар тарабынан (Бириккен улуттар уюму, ЮНЕСКО) жаратылышты коргоо боюнча мыйзамдар кабыл алынып, концепциялар иштелип чыгып, экологиялык билим берүү жана маданиятты калыптандыруу эң орчундуу проблема экендиги көрсөтүлгөн.

Башталгыч класстагы балдардын курагында билим алуу процесси, сезимдер, кызыгуу аркылуу активдүү ишке ашат. Жаратылыш менен мамилешүүдө балдарда эмоционалдык сезимдер өнүгүп, личностук сезимдер өрчүй алат. Курчап турган дүйнөгө симпатия пайда болот. Бала жашыл чөпкө, канаттуулардын сайрашына, көпөлөк, ийнеликтер, өсүмдүктөрдүн гүлдөрүнүн кооздугун, жытын баалап көңүлү көтөрүлөт. Жаратылыш кубулуштарын таанып билүүгө, түшүнүүгө аракет жасайт.

Ошол эле учурда жаратылышка керектөөчү катары ырайымсыз мамиле (канаттуулардын, курт-кумурскалардын уяларын бузуп, аларды тутуп жок кылышат) жасагандары да болот. Балдар жаратылышка болгон мындай мамилени жаман ой менен эмес, өзүнүн ишинин акыбетин билбегендиктен, билиминин жоктугунан жасашат.

Балдардын жаратылышка болгон суктануусун калыптандыруу өтө маанилүү. Айлана чөйрөдөгү ар бир тиричиликке (өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын) маани берип, эгерде терс көрүнүштөр болсо, кабатырлануу сезимин тарбиялоо зарыл. Ар бир окуучу үчүн жаратылыш тирүү лаборатория болушу керек, ал жерде андагы жашоочуларга байкоо жүргүзүү, сарамжал иштетүүгө жана жаратылыш байлыктарын коргоого үйрөнүшөт.

Жаратылышты коргоого, байлыктарын сактоого, анын компоненттерин бири-бири менен байланыштырып окуп үйрөнүү үчүн маанилүү жай бул баланын жашаган жери, мекени болуп саналат. Жашаган жеринде айлана-чөйрөнү коргоо боюнча иш чаралар өткөрүлүп, билимдер системалаштырылса эффективдүү болооруна шек жок.

Башталгыч класстарда экологиялык билимдерди калыптандырууда төмөнкүдөй милдеттер талап кылынат:

- окутуу – жаратылыштын экосистемалык уюштуруулуу закон ченемдүүлүктөрүн, тиричилик чек араларын жандуу жана жансыз чөйрөлөрдүн өз ара карым катнаштарын айлана чөйрөнүн адам баласынын ден-соолугуна тийгизген таасирин окутуп үйрөтүү;
- тарбиялоо - айлана чөйрөнүн абалын жакшыртуу сергек жашоо мүнөзүнө үйрөтүү;
- интеллектуалдык жактан өнүктүрүү – экологиялык кырдаалды анализдөөгө, айлана чөйрөнүн эстетикалык абалына, экологиялык көйгөйдү чечүү жолдору, жаратылышты практикалык ишмердүүлүк менен коргоо жолдоруна жетишүү.

Азыркы мектептердин негизги милдеттеринин бири болуп, окуучуларды экологиялык билимдүүлүгүн жогорулатуу менен жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу иштетүүгө, жаратылышка гумандуу мамиле жасоого, жалпылап айтканда окуучулардын экологиялык маданияттуулугун тарбиялоо саналат.

Мекен таануу курсунда кенже класстын окуучуларына экологиялык билим берүү менен экологиялык маданияттуулугун калыптандырууда сабактан тышкары иштердин мазмунун,

формаларын, методдорун иштеп чыгуу зарыл. Мекен таануу курсундагы сабактан тышкары иштер кенже мектеп жашындагы окуучуларын экологиялык жактан тарбиялуулугун калыптандырууда өзгөчө каражат катары колдонсок максатка жетүү үзүрлүү болот. Макалабыздын максаты башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык маданияттуулугун сабактан тышкары иштерде калыптандыруу болуп саналат. Сабактан тышкары иштерди эффективдүү уюштурууда төмөнкү иш аракеттерди колдонушубуз керек:

- окуучуларды практикалык жана изилдөө иштерин жүргүзүүгө шарт түзүү;
- экологиялык мазмундагы оюн жана чыгармачылык формадагы иштерди уюштуруу;
- окуучулар менен экологиялык акцияларды уюштуруу.

Балдардын экологиялык маданияттуулугун калыптандырууда экологиялык мазмундагы сабактын уландысы сабактан тышкары иште аткарылышы керек. Жакшы уюштурулган, максаттуу сабактан тышкары сабактын материялын мыкты өздөштүрүүгө, жаратылышты коргоо аң сезимин өнүктүрүүгө жана билимдерди конкреттештирүүгө жардам берет. Сабактын тышкары ишти аткарууда реалдуу жашоого айлана чөйрөнүн абалы, аны баалоо жыйынтык чыгаруу, абалды жакшыртуу учун өзүнүн оюн, билдирүүгө, айлана-чөйрөгө мамилесин өзгөртүүгө үйрөнүү процесси жүрсө, ал эң жогорку эффект деп эсептелет. Класстан тышкары тарбиялык иштер сабактан тышкары убакта педогог тарабынан ар түрдүү ишмердүүлүктөрүнүн баланын личностук социалдаштырууга багытталышы керек.

Мекен таануу курсу боюнча сабактан тышкары иштер баланын жаратылыштык билимдерин практикалаштырууда, илим изилдөөдө ишмердүүлүгүн калыптандырууда зор мааниге ээ. Сабактан тышкары иштердин ар түрдүүлүгү окуучуларга адамдын жаратылыш менен болгон байланышын, экологиялык көйгөйлөрдү, эң жөнөкөй жаратылышты коргоо жолдорун билүүгө шарт түзөт.

Сабактан тышкары иштин эффективдүүлүгү сабактын материалынын мазмуну менен дал келүүсүнө байланыштуу болот. Таанып билүүчүлүк жолунда экология курсунун мазмуну каралып, сабакта алынган билимдер сабактан тышкары иштерде тереңдетилет. Мындай тереңдетүү айлана-чөйрөдө байкоо, адабияттык булактардан, видеофильмдерди көрүү ж.б. жолдор менен жүрүшү мүмкүн.

Сабактан тышкары иштерде окуучулар өздөрүнүн региону жөнүндө, экосистемасы, экологиялык көйгөйлөрү жөнүндө маалыматтарды алышат. Экологиялык билим берүүнү баалуулук жолунда табигый илимий билимдердин экологиялык, социалдык аспектилери менен байланыштары каралат. Жаратылыш байлыктарын кенен түшүнүү менен айлана чөйрөнү коргоо көйгөйлөрүн чечүү аракеттери жүргүзүлөт. Албетте сабакта алынган базалык жана жаратылышты коргоо боюнча билимдер окуучунун курчап турган чөйрөдө өзүн алып жүрүшүнө таасир этет. Мындай билимдерди сабакта гана жүргүзүүгө абдан кыйын жана мүмкүн эмес. Класстан тышкары иштердин башка формаларында деле экологиялык билимдерди, айлана-чөйрөнү коргоо боюнча билимдерди берип кетсе болот. Ушундай жол менен ишмердүүлүк багыты башталат. Мисалы окуучуларды «Кышкы жаратылыш» аттуу сабактан тышкары ишти аткаруу учурунда канаттуулардын жашоо тиричилигине байкоо жүргүзүлөт. Аларга кышкысын жем табуу кыйын болгондуктан, аларга жем салгыч жасап, жем таштоо иштери менен алектентсе болот. Башка сабактардан деле мисалы окуу, көркөм өнөр курстарынан сабактан тышкары иштердин материялын экологиялык маданияттуулукту калыптандырууга багыттоого болот.

Координацияланган сабактан тышкары ишти уюштуруу процессинде мугалим төмөндөгүдөй милдеттерди аткарышы зарыл:

- окуучуларга жетиштүү билим берүү (экологиялык закон ченемдүүлүктөр, кубулуштар ж.б).
- Балдарды коллективде иштөөгө үйрөтүү. Сабактан тышкары ишти балдардын өз алдынча аткаруу үчүн тапшырмаларды даярдайт. Аны балдар биргеликте аткарышат. Педагогикалык жактан туура уюштурулган сабактан тышкары иш балдардын ортосунда достук мамилени, бири-бирине көңүл бурууну үйрөтөт. Иштин системалуулугу жана иреттүүлүгү сабактан тышкары иштин эффективдүүлүгүн жогорулатат.

Сабактан тышкары иште балдар ыктыярдуу аракеттери менен жөнөкөй сабактагы иш аракеттеринен айырмаланышат. Сабактан тышкары иште балдар өздөрү кызыккан жумушту аткарыштары мүмкүн. Бул аларга өздөрүнө болгон ишенимди жогорулатууда өтө манилүү. Сабакта программалык материалды окуп жатканда окуучулар жаратылышта өзүн кандай алып жүрүштү, жаныбарлар жана өсүмдөктөргө аяр мамиле жасоону кенири талкуулашат. Баланын күнүмдүк жашоосунда кезиккен кырдаалдар ар түрдүү шарттарды коет. Мындай кырдаалдарда окуучу кандай аракет жасоосу керек экендигин мугалим көрсөтүшү керек. Мисалы, мектептин участкасындагы

тазалоо иштеринде курт-кумурскаларга, өсүмдүктөргө зыян келуусун азайтуу, канаттуунун уясын бузуп жаткан балдарга кандай мамиле кылуу керек ж.б.у.с. Азыркы кездеги башталгыч мектептердеги окуучулардын экологиялык маданияттуулугун сабакта жана сабактан тышкары иштерде калыптандырууну кандай жолдор, технологиялар аркылуу калыптандыруу керектиги чоң суроону туудурат. Башталгыч класстын окуучуларын экологиялык маданияттуулугун калыптандырууда сабактан тышкары иштин формасын класстын өзгөчөлүгүнө, балдардын өнүгүү деңгээлине, кызыгуусуна жана жергиликтүү шарттарга жараша тандап алуу керек.

Башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык маданияттуулугун калыптандыруу сабактан тышкары иштердин типтери менен түрлөрү байланышканда гана ишке ашырылат. Мындай ар түрдүүлүк окуучуларга билимдердин тереңдешине, адам менен жаратылыштын ортосундагы байланыштарды ачып көрсөтүүгө жардам берет.

Мекен таануу курсунда сабактан тышкары иштер ар түрдүү жүргүзүлүшү мүмкүн:

- жекече иштөө;
- группалык иштөө;
- массалык иш чаралар.

Жекече иш - бул балага конкреттүү бир тапшырманын берилиши. Мында балага ар түрдүү тапшырмалар берилиши мүмкүн. Мисалы, бөлмө өсүмдүгүнө кам көрүү, жандуу бурчтагы жаныбарларга кам көрүү, кандайдыр бир кубулушка байкоо жүргүзүү, жаратылыш жөнүндөгү чыгарма тууралуу аңгемелешүү, үйдө жөнөкөй тажрыйбаларды жүргүзүү ж.б.у.с.

Сабактан тышкары иштин жеке түрүнө жаратылыштагы сезондук өзгөрүүлөрдү байкоо да керек. Сезондук алмашууларда жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдөгү өзгөрүүлөр, алардын тиричилиги көндөлүккө жазылып барат. Мында балада изилдөө иштерине калыптануу жүрүү менен аткарылган ишти анализдөөгө, жыйынтыктоого үйрөнүү процесси жүрөт.

Сабактан тышкары иштин группалык түрүнө төмөндөгүлөрдү киргизүүгө болот:

- Эпизоддук иштерди аткаруу. Мында балдар топторго бөлүнүп алышып кандайдыр бир иш чараны, жаратылышка байкоо жүргүзүүнү аткарышат.
- Кружокто иштөө. Экологиялык маданияттуулукту балдарда калыптандырууда кружоктор өтө чоң таасир этет. Конкреттүү темадагы кружоктор балада кызыгууну жаратат. Мисалы, «Жаш эколог», «Бөлмө гүлдөрүнө кам көрүүчүлөр», «Жаш изилдөөчү» ж.б.

Сабактан тышкары иштин массалык түрүндө бардык башталгыч класстын окуучулары катышып, кандайдыр бир иш чараны өткөрүү үчүн даярданышат. Мисалы, экологиялык кече, конференция, майрамдар, олимпиада, викторина, тематикалык жумалык, экскурсия, конкурс, марафон, ролдук оюндар ж.б.

Мекен таануу курсу боюнча экологиялык маданияттуулукту калыптандырууга багытталган кружоктордун практикалык мааниси аябай жогору. Анткени көздөгөн максаты, кызыгуусу бир болгон 15-20 баладан турган топ иш алып барышат.

Кружоктук иштер ар түрдүү формадагы жана методдогу жумуштарды аткарууга мүмкүндүк берет.

Сабактан тышкары иштердин төмөндөгүдөй формаларда аткарылат:

- Жаратылыштын жандуу жана жансыз компоненттерине группалык байкоо жүргүзүү;
- жаратылышка экологиялык, край таануу музейлерине барууну уюштуруу;
- балдар үчүн арналган, жаратылыштык илимий популярдуу адабияттарды коллективдүү окуу;
- жандуу бурч уюштуруу жана аларга кам көрүү, байкоо;
- жаратылышты коргоо, өсүмдүк жаныбарлардын ортосундагы байланыш, адамдын тиричилигинде алардын мааниси жөнүндө аңгемелешүү;
- экологиялык майрамдарды, кечелерди уюштуруу;
- жашаган жеринин жаратылышы жөнүндө бурч, дубал гезиттерин түзүү.

Азыркы кезде педагогикалык изденүүдө экологиялык билим берүүнүн оюн формасына да чоң көңүл бөлүнүүдө. Курчап турган дүйнө менен таанышуу оюндарынын мазмуну ар түрдүү болушу мүмкүн. Оюндарда балдардын кызыкчылыгы даана байкалып, өтө кызыгууну жаратат. Педагогдор мындан пайдаланып, экологиялык маданиятты, билимди калыптандырууда оюн каражаттарын кеңири пайдаланса болот. Сабактан тышкары иштерде оюн формасын колдонуу менен окуучулардын максатка умтулуучулугун, чыгармачылыгын өнүктүрө алабыз.

Акыркы он жылдыктын ичинде долбоорлоо методу бардык педогогдордун көңүлүн өзүнө буруп келүүдө. Окуу долбоору – бул кандайдыр бир маселенин үстүндө реалдуу практикалык натыйжага жетүү үчүн шарттардын үстүндө чыгармачылык менен иш алып баруу б.с. Мында катышуучу алган билимин, көндүмдөрүн өз алдынча изденүү менен ишке салып, иштин жыйынтыгына жетет.

«Мекен таануу» курсу окутууда жогоруда кетирген сабактан тышкары иштердин формаларын комплекстик түрдө колдонуу менен окуучулардын жаратылышты таанып билүүгө андагы булгануулардын себептерин жалпы же экологиялык көйгөйлөрдү изилдөөгө кызыктырат. Эң башкысы жашаган жеринин жаратылышын коргоодо практикалык иш жүргүзүүгө шарт түзөт. Акыркы учурда мугалимдерде сабактан тышкары иштерде инновациялык методдор кеңири колдонулуп келе жатат. Бул методдорду экологиялык маданияттуулукту калыптандырууда колдосок жакшы натыйжа берээрине күмөн жок.

Адабияттар

1. Аблабекова Ж. К. Башталгыч класстарда балдардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун кээ бир ыкмалары. ОшМУнун жарчысы, 2014.100-б.
2. Алексеев С.В., Симонова Л. В. Идея целостности в системе экологического образования младших школьников. Начальная школа, 1999, №1.
3. Байышова, Г.Ж. Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкары иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / Г.Ж. Байышова. – Бишкек, 2010. – 167 б.
4. Барковская О.М. Содержание, цель и задачи программы начального экологического воспитания. Начальная школа. - 1994, №2.
5. С.П. Баранова, Л. И. Бурова Авторская программа «Окружающий мир» (начальные классы).- Череповец, 1995
6. Ботбаева, М.М. Экологияны окутуунун методикасы [Текст]: мугалимдер үчүн методикалык окуу куралы / М.М. Ботбаева. – Бишкек, 2001 – 80 б.
7. Блинова И.Н. Формирование понятия о взаимосвязях между человеком и природой у учащихся 3 класса. Л.,1977.